

Türkistan'ın Osmanlı Devleti ile Diplomatik İlişkilerinde Elçi Olarak Seçilenler

Sherzodhon Mahmudov*

Öz

Pek çok devlet diplomatik ilişkiler kurarken yetenekli ve nüfuz sahibi olan devlet adamlarından, tüccarlardan veya ulemeden çeşitli diplomatik misyonlarda istifade etmiştir. Türkistan hanlıklarını yöneten hükümdarlar, siyasi, askerî, ticari, ekonomik ve kültürel alanlarda komşu ve yabancı ülkelerle diplomatik ilişkiler kurmuş ve bu konuda temsilci mahiyetindeki elçilere büyük önem vermiştir.

16-19. yüzyıllarda kaleme alınan eserler, resmî yazışmalar ve arşiv belgeleri, Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilerinde Türkistan hanlıklarında elçilik görevinde bulunanların daha çok ulemeden seçildiğini göstermektedir. Bunun da birkaç nedeni vardır. İlk olarak, Osmanlı Devleti zaten 16. yüzyılın başlarında bütün İslam dünyasında liderliği ele geçirerek halifelik makamını kazanmıştı. İkinci olarak, Osmanlı Devleti'nin sınırları, hac yolunun en güvenli bölgelerini oluşturmaktaydı. Dolayısıyla, hacca giden ulema ve tarikat şeyhleri kimi zaman elçi olarak da görevlendirilmişlerdi. Üçüncü olarak, Nizâmü'l-Mülk'ün ifadesiyle, "Padişahın elçi göndermekten amacı yalnızca mektup iletmek değil, belki de bu seferden beklediği birkaç amaç ve sırlarının ol[masıdır]", yani, ulemeden kimselerin keskin zihni ve otoritesi elçi olarak seçilmelerinde belirleyici rol oynamıştır. Ayrıca, ulema ve dinî sınıf temsilcilerinin devlet yönetimi sisteminde belirli görev ve ünvanlara sahip olmaları, onları devletin siyasetine yaklaştırmıştır. Böylece sahip oldukları siyasi zihniyet, onların elçi olarak seçilmelerini sağlamıştır.

* Doç. Dr., Özbekistan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü, Taşkent/ÖZBEKİSTAN, mahmudovsh@gmail.com ORCID: 0000-0001-9066-8116
DOI: 10.37879/978-975-17-4790-7.2025.127

Bu çalışmada Türkistan ile Osmanlı Devleti arasındaki elçiliklerin dinamiği araştırılmıştır. Bu bağlamda İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde¹ bulunan belgelerle Türkistan hanlıklarının Osmanlı Devleti ile ilişkilerinden bahseden diğer tarihsel kaynaklardan istifade edilmiştir. Bu belgeler, Buhara, Hive ve Hokand hükümdarları tarafından Osmanlı sultanlarına gönderilen diplomatik mektuplar olup mektuplarda isimleri zikredilen elçilerin ehl-i beyt mensuplarının soyundan gelen seyitler, tasavvuf şeyhleri ve dinî görevlerde bulunan kişilerden oluştuğu görülmektedir. Türkistan hanlıkları arasında özellikle Hokand hanları elçilik görevi için ulemayı tercih etmiştir. Bu durum, Hokand hükümdarlarının dinî liderlere özel bir ilgi gösterdiğine delalet etmekle beraber Türkistan'da meydana gelen siyasi olaylarda onların yardımına dayandığına da işaret etmektedir. Bu çalışmamızda 1707, 1733, 1819, 1834, 1837 ve 1864 yıllarında Buhara ve Hokand'dan Osmanlı Devleti'ne elçi olarak gönderilen Hâce Muhammed Emin, Seyyid Mir Muhammed Nasir, Seyyid Mir Kurban, Muhammed Zahid Hâce, Seyyid Yakup Han Töre gibi elçilerin faaliyetleri incelenecektir. Ayrıca, ulema ile devlet adamları, tüccarların elçilik görevlerinin faaliyeti ve sonuçları karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkistan hanlıkları, Buhara, Harezmi, Hokand Diplomatik Misyon, Diplomatik Yazışmalar, Elçi, Ulema.

Giriş

Diplomatik misyonların etkili ve başarılı bir şekilde sonuçlanmasında elçinin zekâsı, ahlakı, ticaret kültürü, nesebi ve mevki her zaman önemli rol oynar. Buna bağlı olarak her devlet yetenek ve potansiyel sahibi devlet adamlarını, tüccarları veya din bilginlerini diplomatik ilişkiler kurmak için elçi olarak kullanmıştır. Aynı şekilde Türkistan hanlıklarında Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilerinde elçinin şahsına özel bir önem verilmiştir. Türkistan hanlıklarının Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkileri üzerinde genel çalışmaların yanı sıra Buhara, Harezmi ve Hokand hanlıklarının ayrı diplomatik ilişkileri üzerine geniş çaplı araştırmalara rağmen, çalışmalarda elçilerin şahsına veya konumuna dikkat çekilmemiştir.²

1 Bundan sonra "BOA" olarak geçecektir.

2 Hamidulla Boltaboyev, "Emir Ömer Hanning Mektubu", *Özbekistan Edebiyatı ve Sanatı*, 24 Ekim 1997, s. 43; Hisao Komatsu, "Khoqand and Istanbul: An Ottoman Document Relating To The Earliest Contacts Between The Khan And Sultan", *Asiatische Studien Etudes Asiatiques*, LX.4, 2006, s. 963-986; Akif Erdoğan, "The Khoqandi Envoys in Ottoman Istanbul", *Central Asian Journal*, C 52/S.1, 2008; Abdulkadir Macit, *Başbakanlık*

Türkistan-Osmanlı ilişkilerinin Tesis Edilmesine Yol Açan Faktörler ve Sonuçlar

Osmanlı-Türkistan ilişkileri Timurlulardan sonra daha hareketli hâle geldi. Osmanlı Devleti'nin diplomatik ilişkiler yoluyla Türkistan'da iktidara gelen Şeybanîler Hanedanı ile iş birliğini güçlendirmesinin temelinde İran meselesi yer alıyordu. Her iki Türk devletinin İran'a karşı ittifak hâlinde hareket etme arzusu vardı. Muhammed Şeybanî Han ile İsmail Safevî arasındaki askerî çatışmaların Türkistan-İran ilişkilerini daha da soğuk hâle getirdiği, bu sürecin Sünni-Şii çatışmasını da ortaya çıkardığı bilinmektedir.

Osmanlı Devleti'nden Türkistan'a resmî elçinin Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) girişimiyle 1516 yılında Şeybanî hükümdarı olan Köçkünçi Han'a (1510-1530) gönderildiği bilinmektedir.³ Şeybanî Hanedanı'nın temsilcileri olan Ubeydullah Han (1533-1539) ve Abdülatif Han'ın (1540-1552) Osmanlı Padişahı Kanunî Sultan Süleyman'a gönderdikleri elçiliklerde de İran ile yaşanan sorunlar ön planda tutulmuş ve Şeybanîlerin Osmanlıdan askerî yardım istediği bir dizi bilimsel çalışmada ifade edilmiştir.⁴ Hatta Kanunî'nin Şeybanîler sarayına gönderdiği elçiliğe İran'a karşı ittifak hâlinde mücadele konusunu gündeme getirmek görevi verilmişti. Bu mesele kapsamında Şeybanî hükümdarı Abdülatif Han, Osmanlılardan tecrübeli askerler, askerî teçhizat ve silah göndermeleri hususunda yardım istemiştir. Mehmet Saray, Abdülatif Han'ın bu teklifinin Osmanlı padişahı Kanunî

Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında XIX. Yüzyıl Osmanlı-Hokand Hanlığı Münasebetleri, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008; Bahtiyar Babacanov, *Kokandkoye Hanstva: Vlast, Politika, Religiya*, Yangı Neşr, Taşkent-Tokio 2010; Aleksandr Vasilyev, "Znamya i Meç ot Padişaha", *Politicheskiye i kulturniye kontakti hanstv Sentralnoy Azii i Osmanskoy İmperii (seredina XVI – načalo XX vv)*, Moskova 2014; Scott Levi, *The Rise and Fall of Khoqand 1709-1876. Central Asia in the Global Age*, University of Pittsburgh Press, 2017; Sherzodhon Mahmudov, "The Interrelations of Kokand Khanate with Ottoman Empire (1st half of the 19th of century)", *International Scientific Conference About "XVIth Turkish Congress of History*, C II. Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 2015, s. 287-290; Sherzodhon Mahmudov, "The Role of Religious Ulema in Diplomatic Relations Between the Khanate of Khoqand and the Ottoman Empire", *XVII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C IV/Kısım III, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 2018, 1257-1263; Sherzodhon Mahmudov, "1864 Yılında Hokand'dan İstanbul'a Gönderilen Diplomatik Misyona", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C 9/S.4, 2020, s. 61-77. Saidbek Boltabayev, "Emir Ömer Han'ın Sultan II. Mahmud'a Gönderdiği Muhabbetname Mecmuası Hakkında", *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 98, Haziran 2021, s. 107-130.

3 Mehmet Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017, s. 5.

4 Mehmet Saray, *age*, s. 6.

Sultan Süleyman tarafından kabul edilmediğini ancak yine de Türkistan'a 300 asker gönderildiğini kaydeder. Osmanlı-Türkistan ilişkilerinin temel noktasının askerî ittifak veya düşmana karşı mücadelede yardım meselesi olduğu görülmektedir.

Hafız Teniş Buharı'nın *Şerefname-yi Şahî* adlı eserinde, Şeybanî hükümdarı II. Abdullah Han Dönemi'nde (1583-1599) Anadolu'dan gelen 2000 asker Buhara ordusunda görev yaptığı kaydedilmiştir.⁵ Abdülatif Han Dönemi'nde 300 asker gönderilmişse de sonraki dönemlerde askerlerin sayısında artış olduğu görülmektedir. 1588'de Osmanlı Devleti'nin İran'a iki taraftan saldırı düzenlenmesiyle ilgili teklifi, II. Abdullah Han tarafından kabul edilmiş ve askerî harekât birlik içinde yürütülmüştür. Bu askerî muharebelerde Meşhed ve Nişabur'un II. Abdullah Han tarafından ele geçirilmesi sonucunda İran Şahı I. Abbas (1583-1629) Osmanlılarla sulh anlaşmasına varmak zorunda kalmıştır. Mehmet Saray'ın ifadesine göre II. Abdullah Han, ölümüne kadar Osmanlı Devleti'nin sadık bir dostu olarak yaşamıştır. Bu siyasi süreçler, Osmanlı-Türkistan ittifakının uzun yıllar gücünü koruduğu anlamına gelmektedir.

Şeybanilerden sonra Buhara tahtına çıkan Astrahanlılar Hanedanı, İran hükümdarları ile dostane ilişkiler kurmuşsa da bu durum Osmanlı devleti ile olan ilişkilerini olumsuz etkilememiştir. Aksine mevcut ilişki gelenekleri başka bir yandan da Türkistan-Osmanlı ilişkilerinin güçlenmesini sağlamıştır. Astrahanlılar Hanedanı, Osmanlıların dinî önder olma, İstanbul'un ise halifelüğün merkezi olma niteliğine daha çok önem vererek etkileşim ve iletişimi devam ettirmişlerdir. Astrahanlılar Dönemi'nde de daha önceki dönemlerde olduğu gibi Buhara Hanlığı, Osmanlı Devleti ile her iki taraf için de sorunlu bir konu olan İran konusunda iş birliğini sürdürmüş ve bu konuda birtakım anlaşmalara varmıştır. Muhammed Sadr Ziya'nın *Tarih-i Sela-tin-i Osmaniye* adlı eserinde de Astrahanlılar hükümdarı İmam Kulı Han'ın (1611-1642) İstanbul'a elçiler gönderdiğinden bahsedilmiştir ancak elçinin kimliği ve elçiliğin amacı belirtilmemiştir.⁶

5 Hofiz Tanish Buxoriy, *Sharafnomayi shohiy*, Haz. S. Mirzayev, Y. Hakimcanov, Birinchi kitob, Taşkent 1999, s.145.

6 Jumaniyoz Sangirov, "O'zbek Davlatchiligi Ashtarxoniylar Davri Tarixi Turkiston Yozma Manbalarida", *O'zbekistan Tarihi*, S. 1, 2023, s. 90; Muhammad Sadr Ziya, *Tarixi Salotini Usmoniya*, Özbekistan Bilimler Akademisi Biruni Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Kütüphanesi 1304/2, v. 34 a.

Türkistan-Osmanlı İlişkilerinin Yoğunlaşması ve Elçiliğe Seçilenler

18. yüzyılın başında Türkistan'da Astrahanlılar Hanedanı'nın zayıflaması sonucunda üçüncü bir hanlık olan Hokand Hanlığı ortaya çıkmıştır. Astrahanlıların zayıflaması ve çökmesi aynı zamanda yeni bir hanedan olan Mangıtların Buhara tahtına çıkmasını mümkün kılmıştı. Bu dönemde Buhara ve Hokand hanlıklarını, Osmanlı'nın sadece halifeliğin merkezi olması ve dinî-manevi önder olarak öncelikli konumu değil, aynı zamanda Kazak bozkırlarının Türkistan hanlıklarına boyun eğmemesi ve Rus İmparatorluğu'nun saldırganlığından korunması sorunu da Osmanlı Devleti'ne yakınlaştırmıştır. Ortaya çıkan bu siyasi meseleler, Türkistan hanlıklarının Osmanlı ile diplomatik ilişkilerini yoğunlaştırmaları, hilafet merkezi sayılan devlete yakınlaşmaları ve iki ülke arasındaki ilişkileri etkin bir şekilde yürütebilecek uygun elçilerin seçilmesi konularını gündeme getirmiştir. Hanlık yöneticilerinin bu konudaki tercihinin daha çok din bilginlerinden yana olduğu dikkat çekmektedir. Bu, 16.-19. yüzyıllarda yazılmış tarihî eserler, resmî yazışmalar ve arşiv belgeleri ile açıkça doğrulanmaktadır. Bu kaynaklar Türkistan hanlıklarının Osmanlılar ile diplomatik ilişkilerinde elçilik yapanların çoğunlukla din âlimleri arasından seçildiğini ve bunu sağlayan çeşitli faktörlerin olduğunu göstermektedir. Bunlardan ilki, 16. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin tüm İslam âleminde liderliği ele geçirmesi ve halifelik statüsünü kazanmasıydı. İkinci faktör, Hicaz'a hac yapmak için gelen Müslüman halk için en güvenilir yolun Osmanlı sınırlarının içinde bulunmasıydı. Birçok durumda hac ibadeti için yola çıkan din âlimleri veya tasavvuf şeyhlerine de elçilik görevi verilmiştir. Üçüncü faktör, elçinin dünya görüşü, zekâsı ve toplumun sosyal, siyasi ve manevi hayatındaki yeri idi. Nizamülmülk'ün deyişiyle, "Hükümdarın elçi göndermesindeki amacı mektup veya bilgi göndermek değil, verdiği görevden beklediği birtakım hedefler ve sırlar vardır." Buna bağlı olarak din âlimleri elçilik için önde gelen adaylar arasında görülmüştür. Ayrıca din âlimlerinin ve dinî sınıf temsilcilerinin devlet idare sisteminde belirli mevki ve ünvanlara sahip olmaları onları devlet politikasına yaklaştırmış ve sonuçta güçlü siyasi düşünce ve ahlaki göstergeleri, özellikle iyi bir iletişim kültürüne sahip olmaları elçi olarak seçilmelerini sağlamıştır.

Elçilik için seçilen din âlimleri, çoğu zaman devlet idaresinde *şeyhülislamlık*, *hace-yi kelanlık* gibi görevlerde bulunmuş veya *nakib* gibi ünvanlara sahip kişiler olmuştur. Bazıları, tasavvuf önderlerinden veya Nakşibendi mezhebinin ünlü temsilcileri, Hace Ubeydullah Ahrar veya Cuybar hocalarının neslin-den olan din adamları olmuştur.

Türkistan hanlıklarında dış işleri kontrol ve tanzimden sorumlu en üst makamdaki memura *şigavul* denirdi. Şigavul aynı zamanda bakanlık derecesinde idi. Dolayısıyla hariciye nazırlığının üzerindeki tüm işler şigavulun resmî görevleri kapsamındaydı. Örneğin, yabancı ülkelerden gelen elçilik heyetlerinin karşılanmasından, ağırılanmasından, ihtiyaçları ile ilgili konulardan ve ülke topraklarında kaldıkları süre boyunca onlarla ilgilenmekten sorumluydu. Şigavul, Hanlığa gelen yabancı ülkelerin elçileri hakkında önceden bilgi sahibi olurdu çünkü devlet sınırını geçen kişiye ilişkin bilgiler kendisine acil bilgi olarak iletilirdi.⁷ Diğer ülkelere gönderilecek elçi adayları da hükümdara şigavul tarafından tavsiye edilirdi. Bu konuda 1863-1865 yıllarında Hokand Hanlığı'nda şigavul pozisyonunda görev yapan Muhammed Yunus Tayib, anılarına yer verdiği *Tarih-i Alikulı Emirleşker* adlı eserinde “insanoğlu tamamen eşit değildir, ancak zekâsı, aklı ve anlayışındaki keskinlik, sivililik bakımından ayırt edilenler vardır” diyerek Nakşibendi-Müceddidi önderi olan Miyan Halil Sahibzade'nin elçilik faaliyetlerinden bahseder.⁸ Miyan Halil Sahibzade, 1841'de Muhammed Ali Han (1822-1841) tarafından St. Petersburg'a elçi olarak seçilmiş ve diplomatik misyonu olumlu sonuçlarla sona ermiştir.

Din âlimleri medreselerde eğitim görmüş ve bunun neticesinde mükemmel bilgi ve beceri kazanmışlardır. Muhammed Yunuscan'ın kendisi Hokand Hanlığı'nın merkezî yönetim sisteminde bir şigavul olarak görev aldığı için, baş vezir Alikulı Emirleşker'e, Rus İmparatorluğu'nun saldırıları nedeniyle karmaşık bir siyasi durum ortaya çıktığında Müslüman ülkelerden yardım istemesi için Ali Ekber Hacı Nakîb, Ebulkasımhan İşan, İşan Kadı bin Nizamiddin Kadı gibi ünlü din âlimlerini elçi olarak tavsiye etmiştir⁹. Bu bilgiler, Türkistan'da ortaya çıkan karmaşık ve tehlikeli siyasi durumun, Müslüman ülkelerle diplomatik ilişkilerin güçlendirilmesiyle aşılmaya çalışıldığını, bu ilişkilerin uygulanmasında esas figür olan elçilik görevinde daha çok din âlimlerinin tercih edildiğini göstermektedir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde (BOA) bulunan belgelere göre, Hoca Muhammed Emin, Buhara'da Astrahanlılar Hanedanı'nın temsilcisi Ubeydullah Han (1702-1717) tarafından 1707 yılında İstanbul'a elçi olarak gön-

7 Sherzodhon Mahmudov, “Shig'ovul İnstitutini Qo'qon Xonligining Diplomatik Munosabatlaridagi Funksiyasi”, *O'zRFA Qoraqalpog Bo'limining Axborotnomasi*, S. 4, 2019, s. 119-122.

8 Mulla Muhammad Yunus Djan Shighavul Dadkhah Tashkandi [Tâ'ib], *The Life of Alimqul. A Native Chronicle of Nineteenth Century Central Asia*, ed. ve çev. Timur Beisembiev, Routledge Curzon, Londra 2003. s.61

9 Mulla Muhammad Yunus Djan Shighavul Dadkhah Tashkandi [Tâ'ib], *age*, s. 61.

derilmiştir. Hoca Muhammed Emin, Astrahanlıların iktidar olduğu zamanda en önemli mevkileri getirilmiştir. *Desturü'l-Mülk* adlı eserde Hoca Muhammed Emin'in seyitlerden biri olduğu da kaydedilmiştir.¹⁰ Mir Muhammed Emin-i Buhari'nin *Ubeydullah-name* adlı eserinde, Hoca Muhammed Emin'in muhtesib görevinde bulunduğu, *inak* ünvanına sahip olduğu belirtilmektedir.¹¹ Ayrıca Ebulfeyiz Han'ın hükümdarlığı sırasında da mühürdar görevinde bulunmuştur.¹² Mühürdarlık görevi genellikle devlet idaresinde hükümdara en yakın olan kişiye verilmiştir. Bu bilgiler, Hoca Muhammed Emin'in hükümdara yakın kişilerden olduğunu gösterir.

Hoca Muhammed Emin bir elçi olarak, Belh Valisi ve Subhankulı Han (1681-1702) arasındaki anlaşmazlığı da gidermeyi başarmıştır. Onun yüksek iletişim kültürü, insanları sevindiren sözleri, düşmanın kalbindeki öfkeyi yok etme yeteneği ve lütufkâr sözleri Hoca Semender Tirmizî tarafından da övülmüştür.¹³ Bu sebeple Ubeydullah Han, halifeliliğin merkezi sayılan Osmanlı Devleti'ne elçi olarak onu seçmişti.

Harezmi hükümdarı Elbars Han Dönemi'ne (1728-1740) kadar Ürgenç'ten Osmanlı Devleti'ne elçilerin gönderildiğine dair bir bilgi yoktur. 1735 yılında Harezmi Hanlığı'ndan Elbars Han'ın İstanbul'a bir elçi göndermesi, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Harezmi hükümdarı, diğer hanlıkların hükümdarlarının yaptığı gibi bu elçilik için din âlimlerinden biri olan Molla Ahund Avaz'ı seçmiştir.¹⁴

19. yüzyıla gelindiğinde Hokand Hanlığı ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkiler daha yoğun hâle gelmişti. Osmanlı arşiv belgeleri ve tarihî eserler incelendiğinde, Hokand'dan İstanbul'a beşi özel diplomatik misyon olmak üzere 12 elçilik gönderildiği görülmektedir. Geri kalan yedi elçilik ise Hacca gitmek isteyen ve Osmanlı'nın sınırlarında geçen insanlar olup onlara resmî elçilere emanet edilen bazı görevler verilmiştir. BOA'daki belgelere göre İstanbul'a gönderilen elçilerin tamamının adının bilindiği, bunlardan altısının din âlimi ve tasavvuf önderi olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵

10 Hoja Samandar Termiziy, *Dastur ul-mulk*, haz. Cabbar Esanov, Sharq, Taşkent 2001, s. 196.

11 Mir Muhammed Emin-i Buhari, *Ubaydulla-name*, haz. A. Semyonov, İzdatel'stvo Akademii Nauk. Uzbekskey SSR, Taşkent 1957, s. 13.

12 Mir Muhammed Emin-i Buhari, *age*, s. 13.

13 Hoja Samandar Termiziy, *age*, s. 196.

14 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Nâme-i Hümayûn Defterleri (A.DVNSNMH.d.) 7, 430.

15 Sherzodhon Mahmudov, "The Role of Religious Ulema..." s. 1258.

Hokand'dan İstanbul'a gönderilen diplomatik misyonlar arasında Hoca Mir Kurban, Damolla Ernazar, Muhammed Zahid Hoca ve Seyyid Yakub Hoca İşan başkanlığındaki elçilikler en etkili ve nüfuzlu olanlarıdır.¹⁶ Bu şahıslar Emir Ömer Han (1809-1822), Muhammed Ali Han (1822-1841) ve Sultan Seyyid Han (1863-1865) dönemlerinde Hokand Hanlığı'nın en büyük din bilginleri arasında sayılmışlardır.

Hokand Hanlığı'nın İstanbul'a gönderdiği ilk elçilik, Emir Ömer Han döneminde yapılmış ve iki ülkenin resmî diplomatik ilişkileri tesis edilmiştir.¹⁷ İlk elçi olarak Hemedan seytitlerinden Hoca Mir Kurban'ın seçildiği bilinmektedir.¹⁸

BOA belgelerine göre 1837 yılında Hokand'dan İstanbul'a gönderilen Seyyid Muhammed Zahid Hoca, *hace-i kelan* ünvanına sahipti.¹⁹ Ayrıca Muhammed Ali Han'ın Osmanlı padişahı II. Mahmud'a (1808-1839) gönderdiği mektubun Osmanlıca tercümesinde onun Juybar şeyhlerinin sülalesinden olduğu belirtilmektedir.²⁰ Seyyid Yakub Han Töre'nin Hokand Hanlığındaki konumu hakkında tam bilgi, Osmanlı Arşivi'nde muhafaza edilen iki mektupta verilmektedir. Mektupta kaydedildiğine göre Seyyid Yakub Han, Hokand Hanlığı'nda *kâdî'l-kudât*²¹ olarak görev yapmış ve aynı zamanda *nakib*²² ünvanına da sahip olmuştur.

Hokan'dan gönderilen din adamlarının hanlığın dinî idaresindeki dinî rütbesine özel bir önem verilmiştir. Hokand'dan elçi olarak seçilen âlimlerin ehl-i beyt soyundan geldiğini belirtmek gerekir. Hz. Peygamber'in soyundan gelmelerinin diplomatik mektuplarda özel olarak ifade edilmesi, Türkistan'dan halifeye elçi adayları seçilirken seytitlere özel dikkat gösterildiği anlamına gelir. Bu bir anlamda Osmanlı padişahlarına bir saygı göstergesi olarak düşünülebilir.

16 Sherzodhon Mahmudov, "The Role of Religious Ulema...", s. 1257-1263.

17 Sherzodhon Mahmudov, "The Interrelations of Kokand Khanate...", s. 290.

18 Sherzodhon Mahmudov, "1864 Yılında Hokand'dan İstanbul'a...", s. 63.

19 BOA, Hatt-ı Hümayun Defteri (HAT), 657/32100 E.

20 BOA, (HAT), 657/32100 C.

21 "Kâdî'l-kudât" Hokand Hanlığı'nın merkezî idari sistemindeki kadıların başı, yüksek yargıç konumuna eşit bir görev.

22 "Nakib" dinî ünvanlardan biri olarak Hokand Hanlığı'nda bu ünvan Hz. Muhammed'in soyundan gelen kişilere verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nden ilk önce memurlar elçi olarak gönderilmiş, daha sonra din âlimleri elçi olarak tercih edilmeye başlanmıştır. 1785 yılında Alemdar Mehmet Said Ağa, Osmanlı'dan Buhara'ya elçi olarak gönderilmişti. Yapılan araştırmalarda bu elçiliğin amacının yerine getirilmediği görülmüştür. 19. yüzyıldan itibaren Türkistan meselesiyle ilgili diplomatik ilişkilerde Özbekler tekkesi, daha doğrusu İstanbul'un Sultanahmet bölgesindeki Buhara tekkesinin şeyhleri Osmanlı Devleti tarafından elçi olarak seçilmiştir.

18-19. yüzyılın ilk yarısında, Rusların Türkistan topraklarını işgal tehdidinin filen arttığını vurgulamak gerekir. Bundan endişe duyan Türkistan hanlıklarının hükümdarları, bu mesele karşısında birleşmeye yönelmektense, dışarıdan siyasi bir ortak aramaya karar vermişlerdir. Hatta Hokand hükümdarları birleşme fikrini ortaya atmış ve Osmanlı Devleti'nden bu işte yardım beklemişlerdir. Elbette bu zor meseleleri diplomasi yoluyla incelikle çözmeye çalışmışlardır. Buna bir örnek de Hokand hanları tarafından Osmanlı Devleti'ne gönderilen elçiliklerdir.

Sonuç

Türkistan hanlıklarından Çin'e, Rusya'ya, Hindistan'a elçilik heyetinin reisleri olarak devlet görevlileri veya büyük tüccarlar gönderilmiştir. Osmanlı Devleti'ne gönderilen elçilikleri incelediğimizde Buhara, Harezmi ve Hokand'dan gelen elçi olarak din âlimlerinin, tarikat önderlerinin, belli din bilgisine sahip kişilerin seçildiğine tanık olmaktadır. Kanaatimizce bu durumun aşağıdaki gibi izah edilebilecek iki yönü vardır. Öncelikle yukarıda da bahsedildiği gibi Türkistan hükümdarları devlet yönetiminde yüzyıllar boyunca oluşan geleneklerden vazgeçmemişlerdir. Zira bu geleneklere göre, bir memlekete elçi tayin edilirken onun ilmine, dinî ilimlerindeki bilgisine, belagatine ve diğer vasıflarına dikkat edilmiştir. İkinci olarak, Türkistan hanlıklarının hükümdarları hilafet önderi ve merkezi sayılan Osmanlı Devleti'ne din âlimlerini göndererek istek ve arzularının daha hızlı ulaştırılmasını, aralarındaki ilişkilerin anlaşılır ve şeffaf olmasını sağlamaya çalışmışlardır.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Hatt-ı Hümayun Defteri, (HAT) 657/32100 E, 657/32100 C.

Nâme-i Hümayun Defterleri (A.DVNSNMH.d.), 7/430

Araştırma ve İnceleme Eserler

Babacanov, Bahtiyar, *Kokandskoye Hanstva: Vlast, Politika, Religiya*, Yangi Neşr, Taşkent-Tokio 2010.

Boltabayev, Saidbek, “Emir Ömer Han’ın Sultan II. Mahmud’a Gönderdiği Muhabbetname Mecmuası Hakkında”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 98, Haziran 2021, s. 107-130.

Boltaboyev, Hamidulla, “Emir Ömer Hanning Mektubu”, *Özbekistan Edebiyatı ve Sanatı*, 24 Ekim 1997, s. 43

Erdoğan, Akif, “The Khoqandi Envoys in Ottoman Istanbul”, *Central Asian Journal*, C 52/S.1, 2008. s.1-10.

Hofiz Tanish Buxoriy, *Sharafnomayi Shohiy*, Haz. S. Mirzayev-Y. Hakimcanov, Birinchi kitob, Toshkent 1999.

Hoja Samandar Termiziy, *Dastur ul-mulk*, haz. Cabbar Esanov, Sharq, Taşkent 2001.

Komatsu, Hisao, “Khoqand and Istanbul: An Ottoman Document Relating To the Earliest Contacts Between the Khan And Sultan”, *Asiatische Studien Etudes Asiatiques*, LX.4, 2006, s. 963-986.

Levi, Scott, *The Rise and Fall of Khoqand 1709-1876. Central Asia in the Global Age*, University of Pittsburgh Press, 2017.

Macit, Abdulkadir, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri Işığında XIX. Yüzyıl Osmanlı – Hokand Hanlığı Münasebetleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 2008.

Mahmudov, Sherzodhon, “The Interrelations of Kokand Khanate with Ottoman Empire (1st half of the 19th of century)”, *International Scientific Conference About “XVIth Turkish Congress of History”*, C II, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 2015, s. 287-290.

Mahmudov, Sherzodhon, "The Role of Religious Ulema in Diplomatic Relations Between the Khanate of Khoqand and the Ottoman Empire", *XVII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler C IV/Kısım III*, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 2018, s. 1257-1263.

Mahmudov, Sherzodhon, "1864 Yılında Hokand'dan İstanbul'a Gönderilen Diplomatik Misyon", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C 9/S.4, 2020, s. 61-77.

Mahmudov, Sherzodhon. "Shig'ovul Institutini Qo'qon Xonligining Diplomatik Munosabatlaridagi Funksiyasi", *O'zRFA Qoraqalpoq Bo'limining Axborotnomasi*, S. 4, 2019, s.119-122.

Mir Muhammed Emin-i Buhari, *Ubaydulla-name*, haz. A. Semyonov, İzdatel'stvo Akademii Nauk. Uzbekskey SSR, Taşkent 1957.

Muhammad Sadr Ziyoy, *Tarixi Salotini Usmoniya*, Özbekistan Bilimler Akademisi Biruni adlı Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Kütüphanesi, 1304/2.

Mulla Muhammad Yunus Djan Shighavul Dadkhah Tashkandi [Tâ'ib], *The Life of Alimqul. A Native Chronicle of Nineteenth Century Central Asia*, ed. ve çev. Timur Beisembiev, Routledge Curzon Londra 2003.

Sangirov, Jumanioyoz, "O'zbek Davlatchiligi Ashtarxoniylar Davri Tarixi Turkiston Yozma Manbalarida", *Özbekistan Tarihi*, S. 1, 2023, s. 36-105.

Saray, Mehmet, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasabetler (1775-1875)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017.

Vasilyev, Aleksandr, "Znamya i Meç ot Padişaha", *Političeskiye i kulturniye kontakti hanstv Sentralnoy Azii i Osmanskoy İmperii (seredina XVI – načalo XX vv)*, Moskova 2014.

